Lamagna, Frendo Rosso, Tagliaferro u Pavia

Erba' qassisin Sengleani jsiru Kappillani f'Ħal Luqa

Fabian Mangion
B.A., S.Th. Lic.

L-irħula ta' madwar Ħal Luqa kienu qed isiru parroċċi wieħed wara l-ieħor: Ħal Kirkop u Ħal Tarxien fl-1592; l-Imqabba u Ħal Safi fl-1598; u l-Qrendi fl-1618. Dawn, barra l-Qrendi, kienu jagħmlu mal-Parroċċa ta' Birmiftuħ u għalhekk, ix-xewqa li Ħal Luqa wkoll isir parroċċa bħalhom, kompliet tikber.

Meta f'Jannar 1630 l-Isqof Baldassere Cagliares (1615-1633)[1] żar Ħal Luqa, in-nies urewh ix-xewqa li r-raħal tagħhom isir parroċċa. Hu talabhom jiktbu Ruma filwaqt li ħeġġiġhom jibnu knisja akbar. Fis-supplika li saret lis-Santa Sede, tfissru sewwa r-raġunijiet ewlenin għaliex kien hemm il-bżonn li jsir hekk. Il-Kappillan ta' Birmiftuħ, Dun Marju Mallia, ta wkoll l-kunsens tiegħu biex Ħal Luqa jsir parroċċa.

Ħal Luqa sar parroċċa permezz tad-digriet tal-Papa Urbanu VIII li jġib id-data tal-4 ta' Marzu 1632.[2] B'hekk, il-Ħalluqin setgħu jaraw mitmuma x-xewqa kbira tagħhom. Fil-15 ta' Mejju 1634 huma assistew għall-pussess ta' Dun Wistin Cassia,[3] qassis żagħżugħ ta' tletin sena minn Ħal Qormi, bħala l-ewwel Kappillan ta' Ħal Luqa.

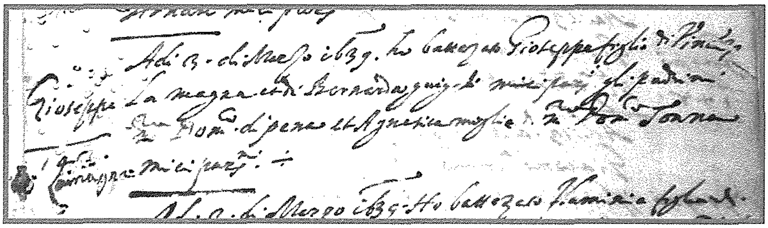

Ir-reġistrazzjoni tal-magħmudija ta' Dun Ġużepp Lamagna kif tidher fl-arkivju tal-Parroċċa tal-Isla.

Minn dakinhar sal-lum, għaddew tliet mija u tnejn u tmenin sena. Matul dawn is-snin, il-poplu ta' dan ir-raħal sab għajnuna fl-għejxien ta' ħajja Nisranija aħjar mingħand bosta saċerdoti. Dan is-sostenn u xhieda, b'mod partikulari, twasslu lill-Ħalluqin mingħand it-tletin Kappillan li tul dawn is-snin kienu maħtura bħala r-rgħajja spiritwali ta' din il-parroċċa. Filwaqt li tlieta biss minn dawn il-Kappillani kienu minn Ħal Luqa,[4] l-oħrajn kollha ġew minn diversi bliet u rħula Maltin u saħansitra wieħed mill-Qala, Għawdex.[5] Erba' minn dawn il-Kappillani – Dun Ġużepp Lamagna, Dun Lawrenz Frendo Rosso, Dun Ġużepp Tagliaferro u Dun Salv Pavia – kienu qassisin Sengleani.

Dun Ġużepp Lamagna (1678 - 1683)

Iben Vincenzo Lamagna u Bernarda, Ġużeppi ġie mgħammed fil-Knisja Parrokkjali tal-Isla nhar it-3 ta' Marzu 1639 minn Dun Mark-Anton Ciappara, Kappillan.[6] Ħuh Dun Pawl ipprovdielu l-patrimonju biex seta' jkompli jistudja għal qassis.[7] Meta kien għadu djaknu, allura fil-15 ta' Lulju 1661, kien fost dawk is-sitt fundaturi,[8] ilkoll mill-kleru Senglean, li ressqu talba quddiem l-Isqof Mikiel Balaguer de Camarasa (1635-1663) biex jiftħu Oratorju ta' San Filippu Neri fl-Isla stess. Fit-28 ta' Marzu 1662, u wara li kellem lil Dun Franġisk Azzopardi,[9] il-Kappillan tal-Isla, l-Isqof Balaguer de Camarasa ħareġ id-digriet li bih laqa' t-talba tagħhom biex jgħixu f'komunità taħt ir-Regola li San Filippu Neri kien kiteb għall-qassisin f'Ruma.[10]

Fid-9 ta' Mejju 1663, Dun Ġużepp Lamagna ġie ordnat saċerdot.[11] Fl-1672, huwa ġie appuntat prokuratur tal-artal ta' Santa Katerina li kien ġie mwaqqaf fil-Knisja Parrokkjali tal-Isla.[12]

Fl-1678, il-Kappillan tal-Isla Dun Ġwann-Dumink Attard ilmenta li Dun Ġużepp naqas milli jattendi għat-talb tal-Uffiċċju Divin fil-Knisja Parrokkjali. Hu wera wkoll dispjaċir għall-fatt li l-imġiba ta' Dun Ġużepp, li kien qed joqgħod ma' ċerta Innoċenza Felici,[13] kienet qed toħloq xi tip ta' skandlu għall-parruċċani. Jidher, imma, li ma kienu ttieħdu l-ebda passi kontra tiegħu u għaldaqstant wieħed jassumi li dan l-għajdut kien infondat.[14]

Bl-Ittri Appostoliċi li jġibu d-data tat-8 ta' Awwissu 1678, Dun Ġużepp Lamagna ġie maħtur bħala r-raba' Kappillan tal-Parroċċa ta' Ħal Luqa.[15] Hu ġie mogħti l-pussess tal-parroċċa fit-22 ta' Settembru 1678.

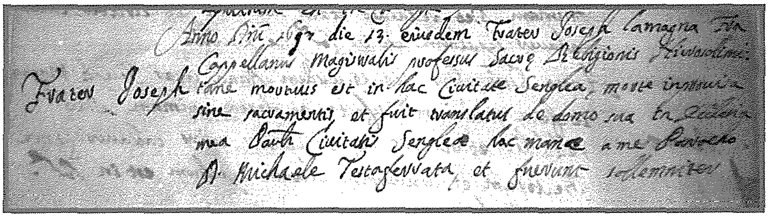

Ir-reġistrazzjoni tal-mewt u s-sifna ta' Dun Ġużepp Lamagna meħuda mir-reġistri parrokkjali tal-Isla

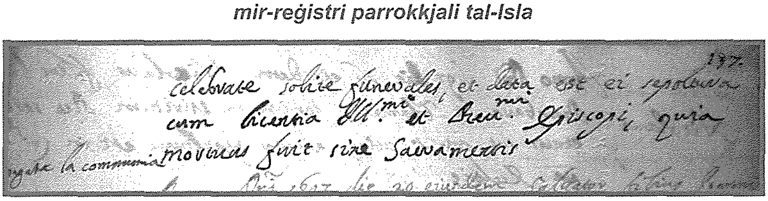

Hawn wieħed ma jridx jinsa li sentejn qabel, jiġifieri f'Diċembru tal-1675, Malta kienet maħkuma mill-imxija tal-pesta li kienet mifruxa mal-Gżira kollha. Fl-10 ta' April 1676, Mikiel Azzopardi kien l-ewwel vittma f'Ħal Luqa.[16] Fra Tomaso de Bene, li kien il-Kaptan tad-Distrett li Ħal Luqa kien jagħmel parti minnu, ħa f'idejh bini ta' ċertu Giovanni Vincenzo Abela, li kien post fejn soltu jinżammu l-annimali, u biddlu fi sptar għall-morda. Tul din l-imxija, Ħal Luqa tilef 66 persuna mill-abitanti tiegħu. Fost dawn kien hemm anke kirurgu li safa vittma waqt li kien qed jikkura l-morda tar-raħal.[17]

Dan kollu juri biċ-ċar li, hekk kif ġie appuntat Kappillan f'Ħal Luqa, Dun Ġużepp sab ma' wiċċu diversi problemi li kienu konsegwenza diretta ta' dik il-pesta qalila kienet li ħasdet il-ħajja ta' 11,300 persuna madwar Malta kollha. Kif ingħad diġà, il-predeċessur tiegħu ma kellux ċimiterju fejn seta' jidfen il-vittmi u għalhekk, difinhom f'għalqa li kienet tinsab fil-periferija tal-lokalità. Ġara iżda li, Dun Vinċenz Griscti, il-Kappillan ta' Birmiftuħ, beda jisħaq li dik l-għalqa kienet fil-limiti tal-parroċċa tiegħu, u għalhekk,

il-Kappillan ta' Ħal Luqa ma kellu l-ebda jedd fuq dak it-territorju.

Iż-żewġ Kappillani dehru quddiem l-Isqof Mikiel Ġlormu Molina (1678-1682) fl-14 ta' Mejju 1679, waqt il-Viżta Pastorali f'Ħal Luqa. L-Isqof, min-naħa tiegħu, sema' l-ilmenti taż-żewġ naħat u solva l-problema b'mod diplomatiku ħafna. Hu ddeċieda li l-Kappillan ta' Ħal Luqa, filwaqt li jibqa' jżomm għandu l-muftieħ tal-post u li jkun hu l-ewwel li jbierek iċ-ċimiterju fl-Għid tal-Imwiet, kellu wkoll l-obbligu li jagħti aċċess liberu lill-Kappillan ta' Birmiftuħ kull meta dan kien ikollu l-ħtieġa li jidħol fis-sit taċ-ċimiterju.[18]

Il-knisja ċkejkna magħrufa bħala Santa Marija tal-Ftajjar fi Triq il-Karmnu ħadet is-sura attwali tagħha fl-1613. Fl-1667 l-Isqof Luqa Buenos (1666-1668) ordna li ssir pittura ġdida għax il-kwadru titulari l-antik tal-Madonna kien spiċċa għalkollox. It-titular il-ġdid tal-Assunta sar minn Giuseppe d'Arena (c. 1643-1719) fl-1679 fi żmien il-Kappillan Lamagna. Ħallas għalih Tumas Abela li bi flusu għamel ukoll ħawt tal-ilma mbierek.

Tul il-parrokat ta' Dun Ġużepp f'Ħal Luqa, tkompla x-xogħol fuq il-bini tal-knisja l-ġdida. Għall-bidu kien maħsub li kien ħafna aħjar li jingħata bidu għall-bini tal-kampnar, imma kien ġie deċiż li jkun aktar jaqbel li tingħata attenzjoni għal bini ta' zuntier madwar il-bini tal-knisja. Dan kien lest sas-sena 1681. Jidher iżda li, sa mill-1679, l-Isqof Molina kien aktar tal-opinjoni li jingħata bidu għall-bini tal-kampnar. Dan minħabba l-fatt li kien ta ordni biex tliet qniepen żgħar, li kienu jappartjenu għal tliet knejjes li kienu ġew magħluqa għall-qima pubblika, jiddewbu u bil-bronż tagħhom issir qanpiena kbira għall-Knisja Parrokkjali.[19]

F'xi żmien qabel l-1679, tabernaklu elaborat, imżejjen b'kolonni u statwi, ġie ingastat fiċ-ċentru tal-iskannell tal-artal maġġur. Din l-istruttura kienet magħmula minn injam indurat.

Dun Ġużepp Lamagna, fi Frar tal-1683 ta r-riżenja tiegħu minn Kappillan ta' Ħal Luqa u f'Novembru tal-istess sena ġie maħtur Kappillan Konventwali fi ħdan l-Ordni ta' San Ġwann. Aktar tard, huwa ġie appuntat Rettur tal-Knisja tal-Epifanija li kien hemm fil-Kastell Sant'Anġlu.[20]

Jidher li meta temm il-parrokat tiegħu f'Ħal Luqa, Dun Ġużepp reġa' mar jgħix fost qrabatu fl-Isla, belt twelidu, fejn miet fit-12 ta' Novembru 1697. Bil-permess tal-Gran Mastru Raymond Perellos y Rocaful (1679-1720), ġie midfun fil-Knisja Parrokkjali tal-Isla l-għada ta' mewtu. Jidher li mewtu kienet waħda għal għarrieda[21] għaliex naqas li jirċievi l-Aħħar Sagramenti. Minkejja dan, l-Isqof David Cocco Palmieri (1684-1711) kkonċeda li Dun Ġużepp jindifen fil-knisja.[22]

Dun Lawrenz Frendo Rosso (1864 - 1877)

Il-Kan. Dun Vinċenz Cachia, it-tieni Arċipriet tal-Kolleġġjata tal-Isla,[23] nhar is-26 ta' Settembru 1808, għammed, fil-fonti tal-istess Knisja Kolleġġjata lil Lawrenz, iben Ġlormu Frendo u Maria Anna Rosso.[24] L-ewwel isem li jidher fir-reġistru tal-Magħmudija huwa Feliċ, imbagħad,

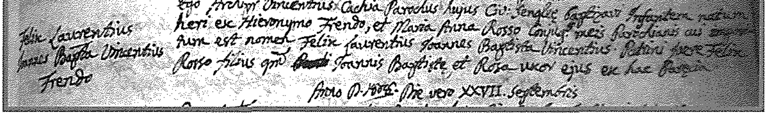

Ir-reġistrazzjoni tal-magħmudija ta' Dun Lawrenz Frendo Rosso miġjuba mill-arkivji tal-Parroċċa tal-Isla

Lawrenz, Ġwanni Battista u Vinċenz. Il-parrinijiet kienu Feliċ Rosso, iben Ġwanni Battista, u martu Rosa, it-tnejn mill-Isla.

Kien it-Tlieta, 26 ta' Ġunju 1832 meta d-Djaknu Dun Lawrenz resaq biex jirċievi l-Ordni Sagri.[25] Lil Dun Lawrenz narawh, għal ftit snin, jagħmel parti mill-kleru tal-Parroċċa tal-Isla. Lejn is-sena 1837 ġie maħtur Viċi-Parroku tal-Imsida.[26] Għaxar snin wara, jiġifieri fis-16 ta' April 1847, huwa ġie mogħti l-pussess bħala membru tal-Kapiltu tal-Kolleġġjata ta' Marija Bambina tal-Isla u, fl-istess waqt, maħtur Kanonku Penitenzier.[27]

Fit-28 ta' Ottubru 1859, il-Kan. Frendo Rosso, li kien Duttur tal-liġi, ġie maħtur Viċi-Parroku fil-Parroċċa ta' San Bartilmew, Ħal Għargħur.[28] Wara l-mewt ta' Dun Franġisk Saverju Xuereb, Kappillan ta' Ħal Għargħur, li seħħet nhar id-29 ta' Ottubru 1859, huwa ġie maħtur bħala d-disa' Kappillan ta' dak ir-raħal. Monsijur Isqof Gajtanu Pace Forno OSA (1857-1874) tah il-pussess tal-imsemmija parroċċa nhar l-4 ta' Marzu 1860. Huwa dam Kappillan ta' dan ir-raħal sal-1864.[29] Kien l-ewwel Kappillan ta' Ħal Għargħur li kellu l-privileġġ li jilbes il-pellegrina u faxxa sewda fuq is-suttana.[30]

Kienu seba' l-qassisin li fl-1864, wara l-mewt tal-Kappillan Dun Pietru Cassar,[31] resqu għall-eżami li minnu kellu jintgħażel Kappillan ġdid għar-raħal ta' Ħal Luqa. Dun Lawrenz Frendo Rosso kien wieħed minnhom u deher li hu kien l-iżjed wieħed li jixraqlu li jieħu din il-ħatra. Għalhekk, fil-21 ta' Frar 1864 huwa ġie mogħti l-pussess, minn Mons. Isqof Pace Forno wkoll, bħala s-sittax-il Kappillan ta' Ħal Luqa.

Deskritt bħala "*vigilante parroco*",[32] Frendo Rosso ħadem ħafna kemm biex jara lill-poplu fdat f'idejh miexi 'l quddiem fil-ħajja Nisranija, kif ukoll biex ikompli jżejjen lit-tempju b'opri ġodda u ta' preġju. Insibu li, fi żmien il-parrokat tiegħu, sar l-Ostensorju li għadu jintuża sal-lum fil-festa ta' Sant'Andrija.[33] Fit-3 ta' Frar 1865 kien sar kuntratt mal-aġentier Milaniż Achille Capsa, li kien joqgħod il-Belt, biex jaħdem ostensorju tal-fidda f'forma ta' lanterna għal fuq l-artal maġġur. Kellu jkun manifatturat *a martello* fuq disinn tal-istess arġentier.[34] L-Ostensorju nġieb Ħal Luqa fid-9 ta' Jannar 1866. Intuża għall-ewwel darba fil-festa ta' Sant'Andrija ta' dik is-sena.[35]

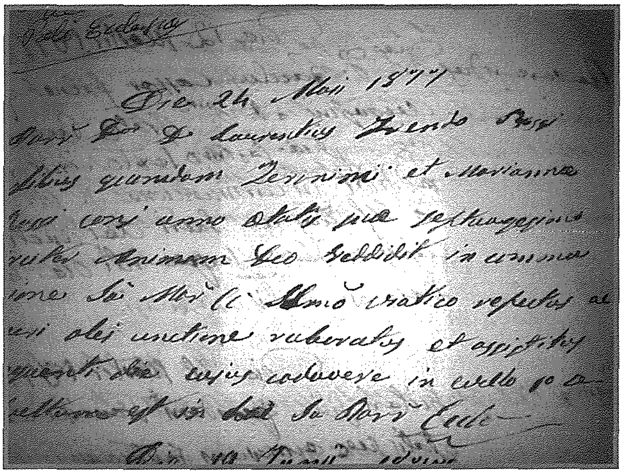
Die 24 Maii 1877

Ir-reġistrazzjoni tal-mewt u d-difna tal-Kappillan Dun Lawrenz Frendo Rosso meħuda mill-arkivju parrokkjali ta' Ħal Luqa

Fi żmien dan il-Kappillan, Mikelanġ Sapiano (1826-1912), il-magħruf arluġġar kien prokuratur tal-Erwieħ tal-Purgatorju u għalhekk iċ-ċimiterji kollha tar-raħal kienu f'idejh. F'dak iż-żmien, iċ-ċimiterju kien xi erba' piedi 'l fuq mit-triq u kien qisu bħal ġnien żgħir imdawwar b'erba' ħitan u bieb tal-injam. Sa dan iż-żmien ma kien għad hemm l-ebda sinjal li jindika li kien ċimiterju u lanqas devozzjoni lejn dawk l-erwieħ li mietu bil-pesta, ma kien fadal.[36]

Dun Lawrenz Frendo Rosso kien ir-ragħaj spiritwali tal-Parroċċa ta' Sant'Andrija għal 13-il sena u baqa' Kappillan sa ma miet fl-22 ta' Mejju 1877. Il-funeral tiegħu sar, l-għada ta' mewtu fil-Knisja Parrokkjali ta' Ħal Luqa u ġie midfun fl-istess knisja fil-qabar numru 10.[37]

Dun Ġużepp Tagliaferro (1884 - 1887)

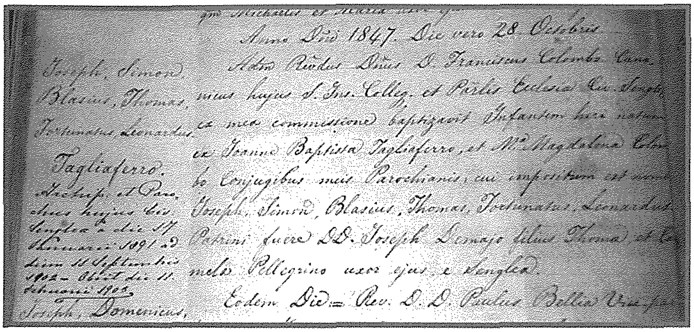
Ir-reġistrazzjoni tal-magħmudija ta' Dun Ġużepp Tagliaferro mill-arkivju tal-Parroċċa tal-Isla

Ġużepp twieled fl-Isla fis-27 ta' Ottubru 1847 minn Ġwanni Battista Tagliaferro u Maria Madalena Colombo. L-għada ta' twelidha, din it-tarbija ġdida ttieħdet fil-Knisja Kolleġġjata tal-Isla biex fis tiġi mżejna bil-qawwa tas-sema mogħtija mis-sagrament tal-Magħmudija. Hemm, hija sabet jistenniha l-Kanonku Dun Franġisk Colombo,[38] lest biex isawwab fuqha l-ilma mqaddes. Filwaqt li l-parrini fis-sagrament kienu Dr. Ġużeppi Demajo u martu, Carmena Pallegrino, it-tnejn mill-Isla, fil-fonti, it-tarbija ġie mogħtija wkoll l-ismijiet ta' Xmun, Bjaġju, Tumas, Fortunat u Leonardu.[39]

Fit-30 ta' Awwissu 1863, hu ġie milqugħ fost il-kjeriċi billi ġie mogħti t-tonsura klerikali mill-Isqof Pace Forno fil-kappella tal-palazz tal-Isqof, il-Belt Valletta.[40] Sitt ijiem wara, fil-5 ta' Settembru, hu ġie aċċettat bħala Kanonku tal-Kolleġġjata tal-Isla. Ma kellux ħlief 15-il sena.[41] Minn Jannar tal-1869, jiġifieri fis-sena ta' qabel ma ġie ordnat qassis, narawh ukoll jaqdi r-rwol ta' segretarju tal-Kapitlu.[42]

Fl-età ta' 23 sena, Tagliaferro, fis-17 ta' Diċembru 1870, ġie ordnat saċerdot mill-Isqof Pace Forno, fl-Oratorju ta' San Ġwann, il-Belt.[43] Mit-2 ta' Jannar 1871 sal-31 ta' Marzu 1881, hu kien il-Viċi-Parroku tal-Isla. Minbarra li beda jitħarreġ minnufih fil-predikazzjoni, Tagliaferro kien iqarar ukoll lill-Ingliżi li kienu jgħixu fl-Isla. F'dak iż-żmien, bejn Ottubru 1876 u Marzu 1877, il-parroċċa kienet ġiet f'idejh għaliex l-Arċipriet Colombo kien marid.[44]

Fit-18 ta' April 1881, Tagliaferro ġie mogħti l-pussess bħala Kappillan tal-parroċċa ċkejkna ta' Ħal Safi.[45] Fl-ewwel sena li għamel Ħal Safi, huwa qabbad lill-arġentier Roberto Cannataci biex jagħmel xogħol bid-deheb u l-fidda fuq is-salib tal-Kor.[46] Għal dan ix-xogħol kienu ntefqu 43 skud.[47] Fl-1882 kienu saru tiswijiet fuq it-twieqi tal-knisja bi spiża ta' 111 skud.

Dun Ġużepp ftit li xejn dam Kappillan f'Ħal Safi.[48] Wara erba' snin, f'Novembru 1884, l-Isqof Carmelo Scicluna bagħtu Ħal Luqa biex iservi bħala Kappillan hemm.[49]

Tagliaferro ġie mogħti l-pussess bħala t-tmintax-il Kappillan ta' Ħal Luqa nhar it-Tnejn, l-1 ta' Diċembru 1884.[50] F'dak l-istess jum kien ġiet iċċelebrata l-festa titulari ta' Sant'Andrija.[51] Għal Ħal Luqa, dik il-festa tas-sena 1884, kienet okkażjoni mhux tas-soltu. Dan għaliex, għall-ewwel darba, fiha ħadu sehem ż-żewġ baned tar-raħal: il-Banda *L'Unione* u l-Banda *Sant'Andrija*. Barra minn hekk, nhar il-festa, ħa l-pussess

il-Kappillan il-ġdid.

Il-Ħadd lejlet il-festa, folla kbira ta' nies ġiet ir-raħal biex tassisti għat-tranżlazzjoni u tgawdi l-festi esterni ta' dakinhar. Il-mixegħla kienet bit-tazzi taż-żejt u l-fjakkli. Jingħad li r-raħal kien ħuġġieġa waħda. L-imsemmija baned għamlu marċ mat-toroq tar-raħal. Fil-ġurnal *Malta* inkiteb "*Era poi stupendo il vedere in un casale cosi piccolo due societa filarmoniche rivali, eseguire, sotto la direzione dei loro rispettivi Maestri Signori I. Galea e G. Camilleri, bellissimi pezzi di musica e far si he la gente accorresse per ammirare l'abilita di quei dilettanti dopo appena un anno di studio.*"[52]

Nhar il-festa, il-Prepostu tal-Kolleġġjata

Dun Ġużepp Tagliaferro Kanonku żagħżugħ tal-Kolleġġjata ta' Marija Bambina tal-Isla

MONS. GIUSEPPE. TAGLIAFERRO

Dottore in S. Teologia
Arciprete della Cattedrale
morto l'XI Febbrajo MCMIII
d'Anni LV

SENGLEANI, E VOI
ALTRI PARROCCHIANI
CHE PER BEN VENTI ANNI
L'AVESTE PER PASTORE,
ECCOLO OGGI ESTINTO!
PREGATE DIO PER LUI!
R. I. P.

Is-santa tal-mewt ta' Mons. Ġużepp Tagliaferro

ta' Birkirkara, Dun Kurċifiss Pisani Borg, niseġ il-paneġierku ta' Sant'Andrija. Waranofsinhar sar il-pussess tal-Kappillan Tagliaferro. Sfortunatament il-purċissjoni dakinhar ma saritx minħabba x-xita.[53]

Fi żmien il-Kappillan Tagliaferro, twaqqaf, f'Ħal Luqa, l-ewwel kumitat ċiviku fir-raħal. Kien jismu *Comitato degli abbellementi di Casal Luca.* Il-Kappillan kien il-Viċi President.

Il-Kappillan kien jieħu ħsieb sew it-tagħlim tal-katekiżmu. Hekk kiteb hu ftit qabel ma telaq mir-raħal: "*Il-katekiżmu jsir mit-Tnejn sal-Ħamis fil-Knisja Parrokkjali ... is-subien wara l-Ave Maria, il-bniet waranofsinhar. Lis-subien jgħallimhom il-Kappillan, Dun Indri Mifsud, Dun Pietru Pawl Demicoli u Dun Karm Grima. Lill-bniet Giuseppa Zerafa u Concetta Azzopardi.*"[54]

Fl-1887 temm il-parrokat tiegħu u fit-18 ta' Ġunju 1887 ġie mogħti l-pussess bħala Arċipriet ta' Ħaż-Żebbuġ. Deskritt bħala "*raġel kapaċi, qalbu talba u għalhekk huwa wkoll kien maħbub,*" fl-1 ta' Awwissu 1887, meta allura kien ilu ftit aktar minn xahar f'dan ir-raħal, faqqgħet mill-ġdid fostna l-imxija tal-kolera. Għalhekk, l-Arċipriet Tagliaferro sab ruħu quddiem sitwazzjoni li kienet titlob kuraġġ kbir.[55]

Ftit wara li ntemmet din l-epidemija qerrieda, fir-raħal ta' Ħaż-Żebbuġ qamet kwistjoni taħraq. Din kienet dwar il-mużika tal-festa ta' San Filep. Kien hemm żewġ gruppi: wieħed kien favur il-mużika tas-Surmast Bugeja u l-ieħor ried li tindaqq il-mużika tas-Surmast Nani. Bla dubju, dawn kollha bdew jinsistu mal-Arċipriet Tagliaferro biex tgħaddi tagħhom u hekk, dan l-Arċipriet sab ruħu jiżfen fin-nofs. Agħar minn hekk, huwa wkoll safa vittma ta' rapporti li bdew jagħmlulu quddiem l-Isqof li ma kienx qed imexxi sewwa.[56]

Tagliaferro, imdejjaq ħafna b'dawn il-piki u f'dawn ir-rapporti, beda jfittex okkażjoni biex jitlaq minn Ħaż-Żabbuġ. Inzerta li f'dik il-ħabta, il-Parroċċa tal-Isla ġiet vakanti bil-għażla ta' Dun Anton Cordina bħala Monsinjur tal-Katidral ta' Malta.[57] Dun Ġużepp Tagliaferro, bit-tama li jkun l-Arċipriet ta' belt twelidu, niżżel ismu u daħal għall-konkors.[58] Hu kien saċerdot għaref, bid-dottorat fit-Teoloġija, u kien diġà ta' eżempju, wara tliet parrokati, ta' kif wieħed jaqdi d-doveri ta' Kappillan. Malli sar jaf li ġie magħżul biex imexxi l-Parroċċa Sengleana, hu kiteb lill-Kapitlu tal-Isla biex jgħarrafhom bil-għażla tiegħu. Il-pussess tal-parroċċa ġie mogħti lilu minn Mons. Ġużeppi Mercieca, Vigarju Ġenerali tad-Djoċesi, nhar is-17 ta' Jannar 1891.[59]

Meta ħa f'idejh it-tmexxija tal-parroċċa, Tagliaferro, waqt li sab x'iferrħu, ħabbat wiċċu mal-ewwel problemi. Fost oħrajn, hu kien imħasseb minħabba xi pubblikazzjonijiet li kienu ġew ikkundannati billi kien fihom tagħlim kontra l-fidi. Kif rajna aktar qabel, fis-sena 1887, kienet qabdet il-merda kiefra tal-kolera f'Malta. Għalkemm issa kienu għaddew erba' snin u għalhekk, il-gravità tal-marda kienet għabet għalkollox, l-ewwel snin ta' Tagliaferro fl-Isla kienu mtappnin mill-biża'.

Fis-16 ta' Settembru 1889, is-sorijiet Terzjarji Fraġiskani fetħu d-dar tagħhom fl-Isla u malajr bdew jagħtu kontribut siewi għall-ħajja tal-parroċċa bit-tagħlim

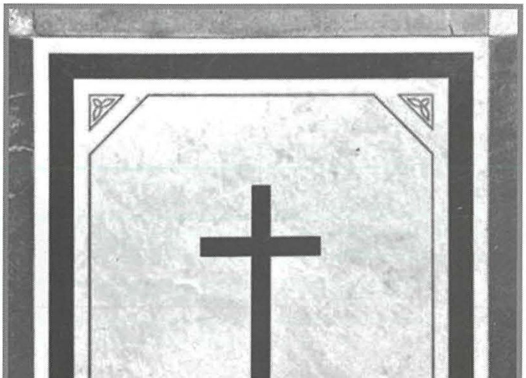

L-irħama fil-Katidral tal-Imdina li tgħatti l-qabar fejn jinsab midfun Mons. Tagliaferro

tad-duttrina. Fi żmien l-Arċipriet Tagliaferro, dawn is-sorijiet daħlu għal biċċa xogħol kbira. Huma ġew mitlubin biex jagħtu s-servizz tagħhom fl-Ospizju Sant'Anna.[60]

L-aħħar laqgħa kapitulari taħt il-presidenza ta' Tagliaferro kienet fis-6 ta' Awwissu 1902.[61] Hu temm il-ħidma tiegħu bħala Arċipriet fil-11 ta' Settembru 1902.[62]

Hu spiċċa minn Arċipriet għaliex kien ġie magħżul Monsinjur Arċipriet tal-Katidral. Imma ma kellux ħajja twila għaliex miet qabel mal-Isla kellha suċċessur għalih. Hu miet fl-eta ta' 55 sena, b'attakk tal-qalb fis-sitta ta' filgħodu tal-11 ta' Frar 1903, fid-dar li kien kera f'nru. 1, Piazza Vescovo, l-Imdina. Kienu għaddew ħames xhur eżatt minn mindu kien temm is-servizz tiegħu bħala Arċipriet tal-Isla![63]

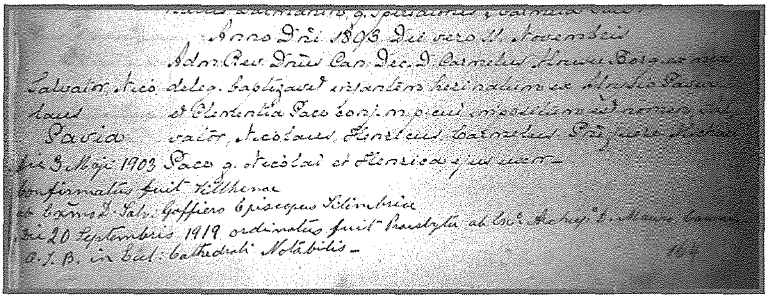
Anno Dñi 1893 Die vero 11 Novembris
Pavia
1903
confirmatus fuit
20 Septembris 1919 ordinatus fuit
in Eccl: Cathedrali Notabilis

Ir-reġistrazzjoni tal-magħmudija ta' Dun Salv Pavia meħuda mir-reġistri parrokkjali tal-Isla

Mons. Ġużepp Tagliaferro ġie midfun fil-Katidral ta' Malta. Il-lapida li tagħmel parti mill-paviment tal-Katidral tal-Imdina u li tinsab fuq in-naħa tax-xellug, fuq wara u fir-rokna tan-navata hekk kif wieħed jidħol fil-Katidral, tfakkarna f'Monsinjur Tagliaferro. Epitaff bil-Latin minqux fuq din l-irħama bajdanija jaqra hekk: **Ne Tempore Memoria Abeat / Trivm Canonicorvm Hvivs Aedis Maximae, / Qvos Senglea Genvit, / Francisci Schembri, Praecentoris, / Vita Fvncti [Ante Diem] Iii Idvs Octob[Res], Mdccclxxiii, / Francisci Colombo, / Joseph Tagliaferro, / Doctoris, Theologi, Archipresbyteri, / Qvorvm Alter Decessit / [Ante Diem] Iii Idvs Ivn[Ias], Mdccclxxxv, / Alter [Ante Diem] Iii Idvs Febr[Varias], Mcmiii, / Leopoldvs Farrvgia, Thesavri Cvstos, / Et Joseph Adami, Canonicvs, / Divinarvm Rervm Doctores, / Hoc In Sepvlcrvm / Translatis Cineribvs Collegis Et Conterraneis, / Titvlvm Posvervnt.**[64]

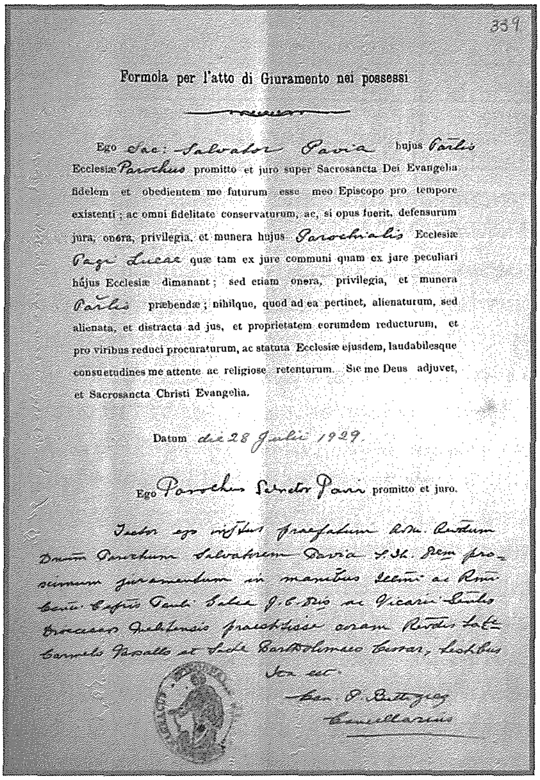
339

Formola per l'atto di Giuramento nei possessi

Ego Sac: Salvator Pavia hujus Par.lis Ecclesiæ Parochus promitto et juro super Sacrosancta Dei Evangelia fidelem et obedientem me futurum esse meo Episcopo pro tempore existenti; ac omni fidelitate conservaturum, ac, si opus fuerit, defensurum jura, onera, privilegia, et munera hujus Parochialis Ecclesiæ Pagi Lucae quæ tam ex jure communi quam ex jure peculiari hujus Ecclesiæ dimanant; sed etiam onera, privilegia, et munera Par.lis præbendæ; nihilque, quod ad ea pertinet, alienaturum, sed alienata, et distracta ad jus, et proprietatem eorumdem reducturum, et pro viribus reduci procuraturum, ac statuta Ecclesiæ ejusdem, laudabilesque consuetudines me attente ac religiose retenturum. Sic me Deus adjuvet, et Sacrosancta Christi Evangelia.

Datum die 28 Julii 1929.

Ego Parochus Salvator Pavia promitto et juro.

Il-ġurament iffirmat li Dun Salv Pavia ħa quddiem Mons. Pawl Buttigieg, Kanċillier tal-Kurja, fil-bidu tal-parrokat tiegħu bħala Kappillan ta' Ħal Luqa nhar it-28 ta' Lulju 1929

Dun Salv Pavia (1929 - 1936)

Iben Lwiġi Pavia u Klemenzja Pace, twieled l-Isla nhar l-10 ta' Novembru 1893. L-għada ta' twelidu, huwa ġie

mgħammed fil-fonti tal-Knisja Kolleġġjata tal-Isla mill-Kanonku Dekan Dun Karm Mousù Borg. Mir-reġistrazzjoni tal-Magħmudija tiegħu, insiru nafu li ġie mogħti l-ismijiet ta' Salvu, Nikol, Neriku u Karmenu. Insiru nafu wkoll li l-parrini kienu Mikiel Pace u martu Nerika.[65]

Meta kellu 9 snin, fit-3 ta' Mejju 1903, huwa rċieva s-Sagrament tal-Griżma tal-Isqof minn idejn Mons. Salv Gaffiero, Isqof Awżiljarju għal Malta u Isqof titulari ta' Silimbria.[66]

Kemm mit-trobbija fil-familja tiegħu, kif ukoll minn ma' djul il-qassisin numerużi tal-Parroċċa tal-Isla, Salvinu kiber iħobb il-Knisja, sakemm beda jiskopri fih dik is-sejħa li jaqdi lill-Mulej Ġesù aktar mill-qrib permezz tas-saċerdozju. Bħal kull seminarista tajjeb, huwa kellu d-Direttur Spiritwali tiegħu u dak id-dawl li kien jikseb mingħandu, żgur li baqa' jgħożżu tul ħajtu.

Nhar is-27 ta' Settembru 1917, il-kjeriku Salvinu rċieva l-Ordnijiet Minuri tal-Eżorċistat u l-Akkolitat minn idejn Mons. Dom Mawru Caruana OSB, Arċisqof-Isqof ta' Malta (1915-1943).[67] Minn idejn l-istess Arċisqof, nhar il-21 ta' Settembru 1918, fil-Kon-Katidral ta' San Ġwann, il-Belt Valletta, huwa rċieva l-ewwel fost l-Ordnijiet Maġġuri: is-Suddjakonat.[68] Seba' xhur wara, fil-15 ta' April 1919, huwa ġie ordnat Djaknu fil-Katidral tal-belt il-qadima, l-Imdina.[69] Fl-20 ta' Settembru 1919, Mons. Dom Mawru Caruana OSB, mexxa ċ-ċerimonja tal-Ordinazzjoni Saċerdotali ta' 21 Djaknu. Fost dawn kien hemm Dun Salv Pavia. L-Ordinazzjoni saret fil-Katidral ta' San Pawl, l-Imdina.[70]

Ftit snin wara li sar qassis, Dun Salv ġie mibgħut bħala Vigarju Kurat fil-Parroċċa tal-Kalkara meta l-Kappillan Dun Ġużepp Ciangura sar Monsinjur tal-Katidral. Pavia dam il-Kalkara sakemm, fl-1925, ġie magħżul il-Kappillan il-ġdid.[71] Wara huwa ġie mibgħut bħala Vigarju Kurat fil-Parroċċa ta' Ħal Kirkop li, f'dik il-ħabta, kienet qed titmexxa mix-xwejjaħ Kappillan Dun Ġużepp Barbara.[72]

Dun Salv Pavia kien jgħallem ukoll f'*St. Paul's School* tal-Belt Valletta. Din l-iskola kienet twassal l-istudenti għall-eżamijiet tal-Matrikola u ta' Oxford.[73]

Wara li l-Kappillan Dun Ġużepp Magri temm il-parrokat tiegħu f'Ħal Luqa, fit-28 ta' Lulju 1929, Dun Salv Pavia ġie mogħti l-pussess bħala t-tnejn u għoxrin Kappillan ta' dan ir-raħal.[74] Il-festi organizzati u s-suċċess li deher fl-organizazzjoni tal-pussess, qanqlu lil

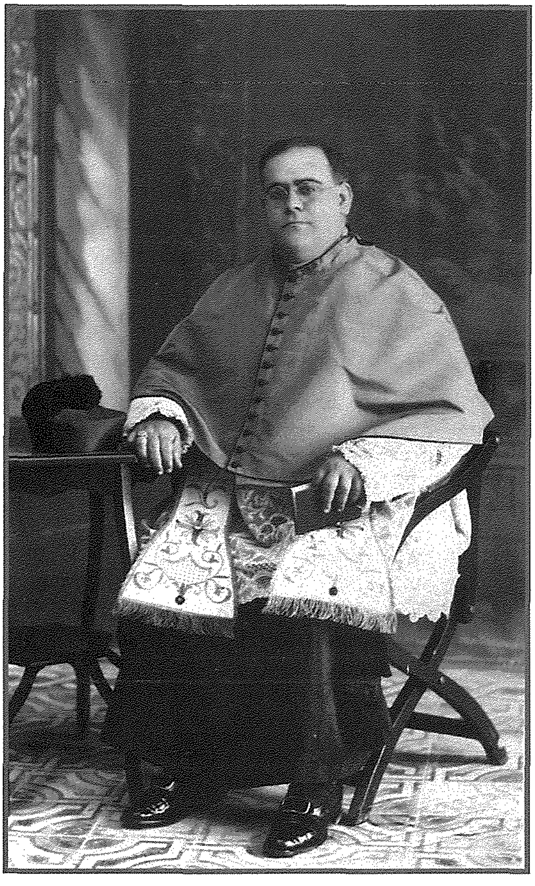

Dun Salv Pavia fiż-żmien li fih huwa kien Kappillan ta' Ħal Luqa.

wieħed Ħal Luqi sabiex jesprimi s-sodisfazzjon tiegħu permezz ta' ittra li dehret fil-ħarġa ta' *Leħen is-Sewwa* tat-3 ta' Awwissu 1929.

Dan il-Ħal Luqi, fuq kollox, faħħar lill-kumitati taż-żewġ baned tar-raħal "*li għarfu jorganizzaw tant tajjeb il-festa esterna b'tant sagrifiċċju u diżinteress li għarfu jingħaqdu qalb waħda, ħsieb wieħed u għemil wieħed biex ikabbru l-festa tal-maħbub Kappillan tagħna.*" Il-Banda *Sant'Andrija* u l-Banda *L'Unjoni*, irranġaw bejniethom programm mużikali u lill-Kappillan ingħatalu rigal li "ġie mixtri miż-żewġ baned fuq idea waħda."

Lil dan il-korrispondent, iżda, l-aktar ħaġa li għoġbitu kienet "*il-laqgħa tal-kumitati flimkien mal-bandisti kollha taż-żewġ soċjetajiet fid-dar tal-Kappillan f'ħin wieħed, imħalltin, magħqudin fi ħsieb wieħed li jagħtu gost lill-Missier Spiritwali tagħhom.*"[75]

Mument waqt il-funeral tal-Kappillan Pavia nhar id-19 ta' Jannar 1936.

Il-Kappillan Pavia kien iqis bħala l-aqwa dmir tiegħu li jkun missier ta' kulħadd bla ma qatt ikollu mistrieħ. Ta' sikwit huwa kien joħroġ u jżur lill-familji li sabu fih għajnuna kbira.

Fit-8 ta' Marzu 1933, il-Kappillan Pavia kien ġie mogħti l-permess mill-Gvernatur biex iċ-ċimiterju l-qadim tar-raħal jiġi mkabbar u hekk jinqata' darba għal dejjem id-dfin fil-Knisja Parrokkjali.[76] Il-Perit Indri Micallef għamel il-pjanta u x-xogħol, li sar kollu b'xejn minn ħaddiema Ħal Luqin, baqa' sejjer għal erba' snin. Il-Kappillan Pavia kien ta' spiss iħeġġeġ lill-Ħal Luqin biex iħabirku fil-bini taċ-ċimiterju ħalli mbagħad jiksu l-paviment tal-knisja bl-irħam.[77]

Tul il-parrokat tiegħu, huwa kompla jsaħħaħ it-tagħlim tal-katekiżmu għaż-żgħażagħ u l-adoloxxenti. Huwa mhux biss saħħaħ dak li kien beda l-Kappillan Vella[78] imma ħaseb 'il quddiem u saħansitra kien ta bidu għall-bini ta' dar għaż-żgħażagħ mal-Knisja ta' Santa Marija tal-Ftajjar, iżda l-proġett ma laħaqx bdieh![79]

✝

SALVATORE PAVIA B.L. Can., D.D.

GIÀ VIC. CURATO DI CALCARA E C. CHIRCOP
SOCIO DELLA PICCOLA MISSIONE
E POI PARROCO DI C. LUCA
A SOLI 41 ANNI D'ETA'
DOPO BREVISSIMA MALATTIA
SPIRAVA PLACIDAMENTE
NEL BACIO DI CRISTO
IL DÌ 29 GENNAIO 1936
LASCIANDO IMMERSI NEL PIANTO
PARENTI E CONOSCENTI

R. I. P.

Requiem æternam dona ei, Domine, et lux perpetua luceat ei, Requiescat in pace. Amen. (Ind. 300 giorni)
Pie Jesu dona ei requiem (Ind. 300 giorni)
Gesù, Maria. (Ind. 300 giorni)

Is-santa tal-mewt tal-Kappillan Pavia.

Miet ħesrem fit-tlieta u kwart ta' filgħodu sbieħ id-29 ta' Jannar 1936, fid-dar nru. 52, Misraħ il-Knisja, fl-età żgħira ta' 42 sena.

"Kemm kien ilu Kappillan dejjem ħabrek u fittex bla mistrieħ li jaqdi dmiru sewwa mal-poplu ... Kien bniedem ta' skola u ta' tjubija ... u n-nies ta' Ħal Luqa ma jinsewhx malajr għall-ġid li raw minnu." [80]

Matul il-jum, in-nies marru jarawh biex jagħtuh il-qima tagħhom għall-aħħar darba. L-għada, fis-sebgħa ta' filgħodu, ir-raħal kollu ngabar fil-pjazza ewlenija biex jakkumpanjah fil-vjaġġ aħħari tiegħu lejn il-Knisja Parrokkjali fejn indifen fil-qabar numru 12, normalment riservat għas-saċerdoti.[81]

Għeluq

Aħna llum, u fl-okkażjoni tal-festa ta' Sant'Andrija, qed insellmu lil dawn l-erba' saċerdoti li għall-Parroċċa ta' Ħal Luqa kienu bħall-Kurat ta' Ars. Żgur li dawk li għexu qrib tagħhom fi żminijiet differenti, setgħu jilmħu fihom bnedmin li emmnu f'Alla u li ħaddnu lil Kristu bħala l-Iben ta' Alla. Huma laqgħu bil-qalb is-sejħa biex ikunu xebh ma' Kristu u jagħmlu lil Kristu preżenti fost il-komunità li ġiet fdata f'idejhom.

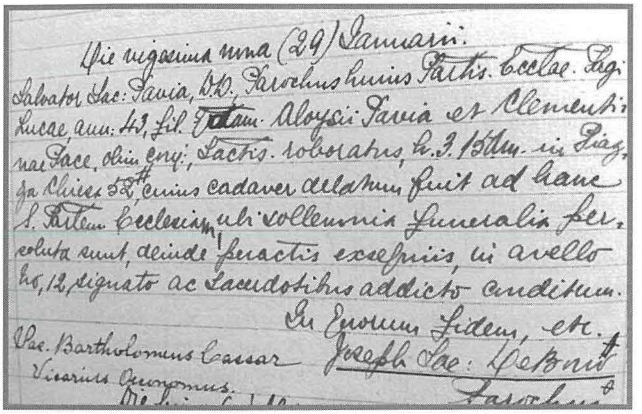
Die vigesima nona (29) Januarii.
Salvator Sac: Pavia, D.D. Parochus huius Parlis. Ecclae. Sgi: Lucae, ann: 43, fil. q[uonda]m Aloysii Pavia et Clementinae Pace, olim conj:, Sactis. roboratus, h. 3.15 dm. in Piazza Chiesa 52, cuius cadaver allatum fuit ad hanc S. Patem Ecclesiam, ubi sollemnia funeralia persoluta sunt, deinde peractis exequiis, in avello No. 12, signato ac Sacerdotibus addicto conditum.
In quorum fidem, etc.
Sac. Bartholomeus Cassar Vicarius Oeconomus.
Joseph Sac: Debono Parochus

Ir-reġistrazzjoni tal-mewt u d-difna tal-Kappillan Dun Salv Pavia meħuda mill-arkivju parrokkjali ta' Ħal Luqa

M'għandix dubju li, bil-metodi tagħhom, huma ħadmu sfiq biex ilaqqgħu lill-bnedmin ma' Alla. Anzi, huma jibqgħu dawk li fetħu beraħ il-ktieb ta' Ġesù Kristu għall-komunità Luqija! Lil din il-komunità, il-Kappillani Lamagna, Frendo Rosso, Tagliaferro u Pavia tawha lil Ġesù nnifsu permezz tal-amministrazzjoni tas-sagramenti li huma l-kanali ordinarji biex il-grazzja tasal għandna.

Għalhekk, filwaqt li aħna fid-dmir li nroddu ħajr lil Alla għal dak kollu li huma wettqu fil-komunità parrokkjali tagħna, din l-okkażjoni għandna tkun wkoll għalina mument biex aħna nwieżnu bit-talb lill-Kappillan u lis-saċerdoti li għandna magħna llum. Jalla huma jkollhom it-tenerezza, il-ħlewwa u l-kompassjoni għaliex il-bniedem tal-lum m'għandux bżonn biss tal-għalliema, imma għandu bżonn ta' min jurih it-tenerezza u l-kompassjoni ta' Alla.

Referenzi

1 L-annijiet ħdejn l-ismijiet tal-Isqfijiet li jissemmew, jindikaw il-bidu u t-tmiem ta' dak l-episkopat partikulari.

2 Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta (1975), p. 68-72.

3 Iben Mariano Cassia u Antonia mwielda Camenzuli, Wistin twieled Ħal Qormi fit-23 ta' April 1604. Ġie ordnat saċerdot fil-knisja tal-Ġizwiti, il-Belt Valletta, nhar l-10 ta' Marzu 1629. Għal xi żmien huwa kien Kappillan tal-Monasteru ta' Santa Marija Maddalena fil-Belt stess. Tul il-parrokat tiegħu, il-poplu ta' Ħal Luqa ħa ħsieb sabiex jibni knisja ġdida u ferm akbar minn dik li diġà kien hemm, iddedikata lil Sant'Andrija Appostlu. Twaqqfu wkoll il-fratellanzi tas-Sagrament u tar-Rużarju waqt Viżta Pastorali li saret fl-20 ta' Awwissu 1634 mill-Kanonku Pontremoli, Vigarju Kapitulari. Dun Wistin Cassia temm il-parrokat tiegħu fl-1658 meta ġie magħżul Kappillan tal-Parroċċa ta' San Ġorġ, Ħal Qormi. Hu miet f'Ħal Qormi nhar it-30 ta' Awwissu 1669 u ġie midfun fil-qabar riservat għall-Kappillani. (Borg, V., *Melita Sacra*, III, Malta (2015), p. 255-257)

[4] Dawn kienu Dun Mikiel Machta li ħa l-pussess bħala Kappillan fil-15 ta'Awwissu 1760. Dun Mikiel miet fl-10 ta' Ottubru 1795 u ndifen fil-Knisja Parrokkjali; Dun Pietru Cassar li fis-16 ta' Marzu 1862 sar il-15-il Kappillan ta' Ħal Luqa. Kien nhar is-27 ta' Diċembru 1863 u waqt li Dun Tumas Zammit kien qed jiċċelebra l-Ewwel Quddiesa tiegħu li Dun Pietru ħassu ħażin u miet fil-kor tak-knisja parokkjali; u Dun Orazju Grima li laħaq Kappillan ta' Ħal Luqa fit-8 ta' Jannar 1888. Huwa temm il-parrokat tiegħu fl-1903 meta laħaq Monsinjur u Arċipriet tal-Katidral tal-Imdina. Miet fis-26 ta' Ottubru 1922.

[5] Dan kien Dun Franġisk Buttigieg, imwieled l-Qala fl-10 ta' April 1818 u ħa l-pussess fid-19 ta' Lulju 1848. Huwa kien predikatur mill-aqwa. Temm l-inkarigu tiegħu f'Jannar 1849 meta ħa l-pussess tal-Parroċċa tax-Xagħra. Huwa miet bil-kolera fit-3 ta' Ottubru 1865 u ndifen fil-Knisja Parrokkjali tan-Nadur.

[6] *Liber Baptizatorum*, Parroċċa Senglea, Vol. I, p. 321.

[7] Dun Pawl, ħu Dun Ġużepp, imgħammed fl-Isla fit-13 ta' Frar 1633, kien ġie ordnat saċerdot fil-31 ta' Marzu 1667. Hu kien gradwat kemm fil-Liġi Ċivili kif ukoll f'dik Ekkleżjastika. Fl-14 ta' April 1673, l-Isqof Lawrenz d'Astiria (1670-1677) appuntah Kappillan tal-Parroċċa ta' San Ġorġ, Għawdex, u sal-1687 kien Vigarju Foranju f'Għawdex. Fl-4 ta' Ġunju 1689, l-Isqof ħatru Kappillan tal-Parroċċa ta' Bormla. Dun Pawl miet f'Bormla stess fis-26 ta' Jannar 1690. (Borg, V., *Melita Sacra*, III, Malta (2015), p. 416 u Bezzina, J., "L-Aħħar Kappillan ta' San Ġorġ, il-Kanonku Dun Pawl Lamagna, Bormliż (1673-1689)," f'*L-Orizzont*, 31 ta' Mejju 1986, p. 11)

[8] Dawn kienu l-qassisin Dun Xmun Schembri, Dun Evanġelista Gandolfo u Dun Ġużepp Mifsud; iż-żewġ djakni Dun Ġużepp Lamagna u Dun Orazju Mifsud; u s-suddjaknu Dun Federik Rispoli.

[9] Dan kien Kappillan partikulari li ma ħaqqux jintnesa. Franġisk twieled fl-Isla nhar is-17 ta' Frar 1614 minn Ġann Pawl u Duminka mwielda Azzopardi. Meta kien għadu żgħażugħ ta' 24 sena, ġie magħżul biex imexxi l-Parroċċa ta' San Pawl Nawfragu fil-Belt Valletta. Meta fl-Isla miet il-Kappillan Dun Mark Anton Ciappara, fl-1644, Dun Franġisk Azzopardi kien fost dawk li tefgħu għajnejhom fuq il-Parroċċa tal-Isla. Fis-sena 1655, Azzopardi ġie magħżul Kanonku tal-Katidral ta' Malta. Iżda, minkejja li kien Monsinjur, hu xorta waħda baqa' mixtieq mill-Parroċċa tal-Isla. Ġara, li meta Dun Dumink Attard kien għadu Kappillan tal-Isla, Azzopardi akkwista dokument mingħand il-Papa Alessandru VII ħalli dik il-parroċċa tingħata lilu. Mons. Tolossanti, eżekutur appostoliku, sab lil Dun Franġisk Azzopardi tajjeb biex imexxi parroċċa u d-digriet mill-Kurja tal-Isqof ħareġ fil-21 ta' April 1660. Bejn Diċembru 1675 u Lulju 1676 il-flaġell tal-pesta laqat 'il Malta. Mill-aħħar ta' Marzu 1676 'l quddiem, il-pesta fl-Isla ħraxet sewwa. Il-Kappillan Azzopardi kien qed jissogra ħajtu għax kien jaf li, f'dawk iċ-ċirkustanzi koroh tal-ħajja, l-Insara tal-Isla kellhom bżonnu biex iwasslilhom il-faraġ tal-fidi Nisranija. Fl-10 ta' Lulju 1676 il-Kappillan ħassu milqut minn dan il-flaġell. Wara li għamel ġimgħa li fiha baqa' dejjem jeħżien, hu miet imbarrat f'daru fit-18 ta' Lulju 1676. Il-Kappillan Dun Franġisk Azzopardi ġie midfun f'dak iċ-ċimiterju li kien akkwista bil-ħila tiegħu max-xtajta taħt l-għolja ta' Kordin. F'nofs dak iċ-ċimiterju, kien hemm għamla ta' piramida tal-ġebel b'salib fil-quċċata tagħha. Qrib tagħha, tħaffer qabar għal dan il-Kappillan qalbieni. Tajjeb jingħad ukoll li l-qassisin tal-Isla segwew il-passi tal-Kappillan tagħhom. Huma lkoll urew ħeġġa mhux komuni u saħansitra offrew ħajjithom. F'dik l-imxija, kienu dsatax il-qassisin tal-Isla li mietu. Għaldaqstant, l-Isla kienet tinsab f'ħerba sħiħa. Ma kienx hemm Kappillan, kienu spiċċaw il-qassisin u n-niket tal-mewt daħal fil-familji kollha.

[10] L-Isqof għadda f'idejhom wkoll il-knisja antika tal-Madonna tal-Porto Salvo. Huma wegħdu lill-Isqof li jkabbru l-knisja u jagħtu għamla ta' kunvent klawstrali lid-dar li kienet tmiss magħha. Filwaqt li huma baqgħu taħt il-ġurisdizzjoni tal-Isqof, il-Kappillan żamm id-dritt tal-propjetà tal-knisja u tal-art ta' madwar il-knisja, inkluż il-mezzanin li kien inbena fl-1655. L-ewwel Superjur tal-Oratorjani kien Dun Xmun Schembri. (Bonnici, A., *L-Isla fi Ġrajjiet il-Bażilka Santwarju ta' Marija Bambina*, Vol. II, Parroċċa tal-Isla, 1986, p. 76ff.)

[11] Arkivju *Mater Dei*, Kurja Arċiveskovili ta' Malta, Viżta Pastorali 20 (1667-1668), p. 217.

[12] Apparti li lejn tmiem is-seklu sittax, Santa Katerina kienet tidher, flimkien ma' Santa Duminka, takkumpanja lill-Verġni Mbierka fil-kwadru titulari tal-Knisja tal-Porto Salvo tal-Isla, mill-Viżta Pastorali li l-Isqof Balaguer għamel fl-Isla f'Ottubru 1653, insibu li fil-Knisja Parrokkjali, fuq in-naħa tax-xellug tal-maġġur, kien hemm artal iddedikat lil din il-qaddisa. Missirijietna li kienu jaqilgħu l-għejxien tagħhom minn fuq diversi snajja' li kienu jħaddmu, mhux darba u tnejn talbu l-ħarsien ta' din il-qaddisa meqjusa bħala l-protettriċi ta' dawk li jipprattikaw xi sengħa l-aktar fuq l-opri tal-baħar.

[13] *Status Animarum* 1678, Parroċċa Senglea, p. 24.

[14] Borg, V., *Melita Sacra*, III, Malta (2015), p. 415.

[15] Dan seħħ wara li Dun Karlu Cassia, imwieled fil-Belt Valletta fl-1626 u mgħammed fil-Knisja Parrokkjali ta' San Pawl Nawfragu, kien ikun spiss marid u ma setax ikompli jmexxi 'l parroċċa. Għaldaqstant, wara

erba' snin bħala kappillan, huwa rreżenja mit-tmexxija fl-1678. Dun Karlu miet fit-23 ta' Ottubru 1692 u ndifen fil-Knisja Parrokkjali ta' San Pawl Nawfragu, fil-Belt Valletta.

16 L-aħħar vittma kienet Grazzja De Tomaso li mietet fis-17 ta' Lulju 1676.

17 Dan kien ifisser 7 fil-mija tal-popolazzjoni tar-raħal li kienet tammonta għal 1,050. Mat-tletin familja tilfu lil xi ħadd minn nieshom imma l-aktar li ntlaqtet bl-ikrah kienet il-familja Azzopardi. Flimkien mal-missier, li kien l-ewwel vittma, mietu wkoll l-omm u tliet ulied: Mikiel ta' disa' snin, Salvu ta' sittax u Tumas ta' wieħed u għoxrin sena. Minbarra tlieta mill-vittmi, il-mejtin indifnu f'għalqa magħrufa bħala l-Għalqa l-Kbira li kienet tinsab fit-triq li mir-raħal, tagħti għall-Gudja. It-tliet katavri l-oħra ndifnu fil-knisja mġarrfa ta' San Tumas. (Micallef, J., *Il-Pesta tal-1676*, Malta, 2015)

18 Biż-żmien, dan iċ-ċimiterju waqa' għalkollox f'idejn il-Parroċċa ta' Ħal Luqa. Dan, illum, huwa ċ-ċimiterju tar-raħal. (Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta, 1975, p. 92-93)

19 Borg, V., *Melita Sacra, III, Malta (2015), p. 415.*

20 Borg, V., *Melita Sacra*, III, Malta (2015), p. 416.

21 Fil-fatt jingħad li hu miet waqt li kien miexi fi triq fl-Isla. (Micallef, G., "Il-Kappillani ta' Ħal Luqa," f'Zammit, K. (ed.), *Ħal Luqa: 350 sena Parroċċa*, Parroċċa ta' Ħal Luqa, Malta, 1984, p. 20)

22 *Liber Defunctorum*, Parroċċa Senglea, Vol. I, p. 136. Fil-fatt, kien hemm il-pjan li Dun Ġużepp jindifen fil-Knisja Konventwali ta' San Ġwann, il-Belt, imma l-katavru tiegħu ma setax jinġarr mix-xatt tal-Isla għall-Belt minħabba li fil-Port il-Kbir kien hemm baħar imqalleb ħafna. (Micallef, G., "Il-Kappillani ta' Ħal Luqa," f'Zammit, K. (ed.), *Ħal Luqa: 350 sena Parroċċa*, Parroċċa ta' Ħal Luqa, Malta, 1984, p. 20)

23 Il-Knisja Parrokkjali tal-Isla ġiet mgħollija għall-ġieħ ta' Kolleġġjata Insinji bil-Bolla *Exigit Apostolici Ufficii* tal-Papa Piju VI mogħtija f'Ruma fil-21 ta' Mejju 1786 u esegwita nhar is-7 ta' Settembru tal-istess sena bil-pussess tal-ewwel Kanonċi.

24 *Liber Baptizatorum*, Parroċċa Senglea, Vol. VII, p. 239. Lawrenz, fil-fatt, twieled fil-jum ta' qabel, jiġifieri fil-25 ta' Settembru 1808.

25 Calleja, J., *Ordinazzjonijiet Sacerdotali* 1800-2000, Malta, 2001, p. 16.

26 Ferres, A., *Descrizione Storica delle Chiese di Malta e Gozo*, Malta, 1866, p. 477. Meta l-Imsida bdiet tikber sew fil-popolazzjoni, l-Awtoritajiet Ekkleżjastiċi ħassewhom fid-dmir li jagħmluha Viċi-Parroċċa. Fil-fatt, fl-1835, l-Isqof Franġisku Saverio Caruana (1831-1847) għamel l-Imsida Viċi-Parroċċa ta' Birkirkara.

27 *Acta Capitularia*, Kolleġġjata Senglea, Vol. B (1835-1837).

28 Dan kien fi żmien il-Kappillan Francesco Saverio Xuereb, mir-Rabat (Malta), maħtur fid-9 ta' April 1844. (Pace, F., *Il-Gargur*, Malta, 2000, p. 147)

29 Pace, F., *Il-Gargur*, Malta, 2000, p. 148.

30 Ferres, A., *Descrizione Storica delle Chiese di Malta e Gozo*, Malta, 1866, p. 477.

31 Nhar is-27 ta' Diċembru 1863, kellha ssir l-ewwel quddiesa solenni tal-qassis novell minn Ħal Luqa Dun Tumas Zammit. Il-Kappillan Cassar kellu ordni mit-tabib tiegħu biex ma joħroġx mid-dar minħabba li kien marid. Dun Pietru deherlu li bħala Kappillan ma setax ma jiħux sehem f'festa bħal dik. Waqt li kien qed jassisti fil-kor, huwa ħassu ħażin u fi ftit minuti miet.

32 Ferres, A., *Descrizione Storica delle Chiese di Malta e Gozo*, Malta, 1866, p. 477.

33 Qabel dan l-Ostensorju għar-relikwija ta' Sant'Andrija Appostlu, kien hemm ieħor maħdum fil-fidda, li sar fl-1721 u tħallas minn Dun Ġużepp Ellul u n-Nutar Filippo Tonna. F'dik il-ħabta kien għad ma hemmx statwa ta' Sant'Andrija u għalhekk, il-purċissjoni kienet toħroġ biss bir-relikwija tal-qaddis.

34 Dan l-ostensorju ġdid ġie jiswa' 51 lira u nofs.

35 Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta, 1975, p. 255.

36 *Attard, C. u Bondin, G., "Iċ-Ċimiterji Parrokkjali," f'Għaqda Mużikali Sant'Andrija, Ktieb tal-Festa Sant'Andrija, 2009, p. 174-179.*

37 *Liber Defunctorum*, Parroċċa Luqa, Vol, IV, p. 138.

38 Dun Franġisk Colombo kien ħu omm it-tarbija. Fit-22 ta' Ottubru 1861, hu wkoll laħaq Arċipriet tal-Isla u Monsinjur tal-Katidral ta' Malta fl-1879.

39 *Liber Baptizatorum*, Parroċċa Senglea, Vol. XI, p. 44.

40 Arkivju *Mater Dei*, Kurja Arċiveskovili ta' Malta, Reġistru tal-Ordinazzjonijiet Klerikali, 17, p. 31r..

41 *Acta Capitularia*, Kolleġġjata Senglea, Vol. D (1862-1892), p. 30.

42 *Acta Capitularia*, Kolleġġjata Senglea, Vol. D (1862-1892), p. 74.

43 F'din l-ordinazzjoni partikulari, flimkien ma' Dun Ġużepp, kien ordna biss il-Patri Konventwal Ġużeppi Galuppi OFM Conv.. (Arkivju *Mater Dei*, Kurja Arċiveskovili ta' Malta, Reġistru tal-Ordinazzjonijiet Klerikali, 17, p. 66 u Calleja, J., *Ordinazzjonijiet Saċerdotali 1800-2000*, Malta, 2001, p. 29)

44 Bonnici, A., *L-Isla fi Ġrajjiet il-Bażilka-Santwarju ta' Marija Bambina*, Vol. III, Paroċċa tal-Isla, 1991, p. 177.

[45] Bħala Kappillan, Tagliaferro ssuċċeda lil Dun Ġwann Caruana, saċerdot mis-Siġġiewi, li miet fit-12 ta' Jannar 1881 wara servizz ta' 40 sena fil-Parroċċa ta' Ħal Safi. (Callus, P., *Ħal Safi*, Malta, 1998)

[46] Roberto Cannataci kien attiv bejn l-1863 u 1890. Ħuh kien il-magħruf arġentier Saverio Cannataci. (Għal aktar tagħrif dwar l-aħwa Roberto u Francesco Saverio Cannataci ara Sagona, M., *The Ecclesiastical Decorative Arts in Malta 1850-1900: Style and Ornament*, Teżi sottomessa għal Dottorat fi ħdan id-Dipartiment tal-Istorja tal-Arti, Fakultà tal-Arti, Università ta' Malta, Mejju 2014)

[47] Tajjeb jingħad li xi snin qabel, l-istess Cannataci kien ħadem Ostensorju għall-Knisja Parrokkjali ta' Ħal Safi. (Callus, P., *Ħal Safi*, Malta, 1998)

[48] Micallef, J., *L-Istorja ta' Ħal Safi*, Malta, 1980, p. 71.

[49] Interessanti hawn tiżdied nota fuq is-suċċessur ta' Dun Ġużepp Tagliaferro. Wara li Tagliaferro temm il-parrokat tiegħu f'Ħal Safi, ir-responsabbiltà ta' ragħaj spiritwali f'dan ir-raħal waqgħat fuq is-saċerdot Luqi Dun Orazju Grima. Jista' jingħad li Dun Ġużepp u Dun Orazju segwew il-passi ta' xulxin. Grima sar Kappillan ta' Ħal Safi fit-30 ta' Diċembru 1884. Wara tliet snin huwa nħatar Kappillan ta' Ħal Luqa fejn, f'Jannar 1888, ħa post Dun Ġużepp Tagliaferro. It-tnejn li huma għalqu l-ħajja saċerdotali tagħhom bħala Monsinjuri Arċiprieti tal-Katidral bi Grima jieħu post Tagliaferro fl-1903. (Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta, 1975, p. 248)

[50] Huwa ssuċċeda lil Dun Ġużepp Ruggier Trapani li, wara parrokkat ta' seba' snin, ħalla minn Kappillan fl-20 ta' Settembru 1884.

[51] Inzerta li t-30 ta' Novembru 1884, il-jum liturġiku tal-Festa ta' Sant'Andrija, kien ħabat l-Ewwel Ħadd tal-Avvent.

[52] *Malta*, 3 ta' Diċembru 1884, p. 2: "kien ferm sabiħ tara, f'raħal daqstant żgħir, żewġ soċjetajiet filarmoniċi rivali, jdoqqu, taħt id-direzzjoni tas-Surmastrijiet rispettivi tagħhom I. Galea u G. Camilleri, mużika tassew sabiħa u n-nies ġriet biex tammira l-kapaċità ta' dawk id-dilettanti dan wara biss ftit xhur ta' studju."

[53] *"Malgrado il cattivissimo tempo che faceva ieri, la festività dell'Apostolo Sant'Andrea a C. Luca riusci splendida fuori del solito, tolta la processione, la quale fu dalla pioggia impedita."* (*Malta*, 3 ta' Diċembru 1884, p. 2 u Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta, 1975, p. 256)

[54] Micallef, G., "Il-Kappillani ta' Ħal Luqa," f'Zammit, K. (ed.), *Ħal Luqa: 350 sena Parroċċa*, Parroċċa ta' Ħal Luqa, Malta, 1984, p. 26.

[55] Il-kolera daħlet għall-ewwel darba fil-gżejjer Maltin fis-seklu 18 meta kien hemm erba' epidemiji. Is-seklu 19 kien seklu li fih il-kolera għamlet ħerba kbira mill-popolazzjoni billi din il-marda dehret għal seba' darbiet – fl-1837, fl-1850, fl-1854, fl-1856, fl-1865, fl-1867 u fl-1887. Din tal-aħħar spiċċat għall-ħabta ta' Novembru u għalhekk, fl-20 ta' Novembru, b'ordni tal-Isqof, sar Te Deum fil-knejjes ta' Malta b'ringrazzjament. Matul is-seklu 20 dehret darba biss fis-sena 1911. (Cassar, P., *The Medical History of Malta*, London, 1964, p. 539)

[56] Vella, L., *Storja ta' Ħaż-Żebbuġ*, Malta, 1986, p. 97.

[57] Bħala Monsinjur tal-Katidral, hu kellu mill-bidu nett id-dinjità ta' Teżorier. Hu stess ħabbar in-nomina tiegħu waqt il-laqgħa Kapitulari tal-1 ta' Mejju 1890.

[58] Miegħu kienu applikaw sitt qassisin oħra, u fosthom kien hemm Dun Franġisk Briffa, li kellu jkun is-suċċessur tiegħu fl-Arċipretura tal-Isla. (Bonnici, A., *L-Isla fi Ġrajjiet il-Bażilka Santwarju ta' Marija Bambina*, Vol. III, Parroċċa tal-Isla, 1991, p. 178)

[59] Fl-Isla, bħala Arċipriet, hu kien joqgħod f'197, Triq il-Vitorja. (*Status Animarum* 1893, Parroċċa Senglea, p. 19)

[60] Fil-15 ta' Frar 1898, sar il-kuntratt. Il-Venerabbli Madre Margerita De Brincat, bħala Superjura Ġenerali, dehret għall-Kongregazzjoni, waqt li l-Kanonku Dekan Dun Karm Mousù flimkiem mal-farmaċista Ġorġ Gatt dehru għall-Fratellanza tal-Kurċifiss. Is-sorijiet bdew jagħtu s-servizz tagħhom mill-25 ta' April 1898. Kien servizz li huma baqgħu jagħtu bla wqafien għal iżjed minn tmenin sena. (Bonnici, A., *Dar Sant'Anna għall-Anzjani fl-Isla*, Parroċċa tal-Isla, 1987, p. 23-25)

[61] *Acta Capitularia*, Parroċċa Senglea, 1893-1903, p. 257.

[62] *Liber Baptizatorum*, Parroċċa Senglea, Vol. XI, p. 44. Ara nota miżjuda.

[63] Il-gazzetta *Malta*, hija u tħabbar il-mewt tiegħu, qalet: *"Era dotto, pio, docile e mansueto, compianto dai suoi parrocchiani del Rabato che gli si erano affezionati nella breve dimora di cinque mesi precisi da che si era immesso del possesso della dignita arcipretale."* (*Malta*, 12 ta' Frar 1903, p. 3 u Bonnici, A., *L-Isla fi Ġrajjiet il-Bażilka Santwarju ta' Marija Bambina*, Vol. III, Parroċċa tal-Isla, 1991, p. 184)

[64] Bil-Malti tiġi taqra hekk: "Biex ma tgħibx il-memorja ta' tliet Monsinjuri ta' dan il-Katidral, li Senglea nisslet, dik ta' Franġisku Schembri, Kantur, li miet fit-13 ta' Ottubru, 1873, ta' Franġisku Colombo u ta' Ġużeppi Tagliaferro, Studjuż, Teologu, Arċipriet, li minnhom wieħed miet fil-11 ta' Ġunju, 1885, u l-ieħor

fil-11 ta' Frar, 1903, Leopoldu Farrugia, Teżorier, u Ġużeppi Adami, Monsinjur, Dutturi tat-Teoloġija, poġġew (din) l-iskrizzjoni għall-kollegi u kompajżani wara li l-fdalijiet (tagħhom) ġew trasportati lejn dan il-qabar." (Vella, H. C.R., *Civitas Invicta*, Malta, 2008, p. 77) Kif tgħid l-iskrizzjoni, dawn it-tliet Monsinjuri, jiġifieri Schembri, Colombo u Tagliaferro, kienu ndifnu xi mkien ieħor qabel.

[65] *Liber Baptizatorum*, Parroċċa Senglea, Vol. XV, p. 325.

[66] Iben Salvu u Kunċett Cachia, Salvatore twieled l-Isla fit-8 ta' Marzu 1828. Huwa ġie ordnat saċerdot fl-20 ta' Diċembru 1851. Għal sitt snin (1855-1858 u 1862-1865) Gaffiero kien il-Prepostu tal-Oratorjani ta' San Filippu Neri fl-Isla stess. Fl-1865 huwa laħaq Kappillan tal-Għargħur. Tliet snin wara, huwa nħatar Kappillan tal-Floriana fejn, fl-1869, huwa kiseb għal dik il-parroċċa t-titlu ta' Knisja Arċipretali. Wara li għal numru ta' snin kien Monsinjur tal-Katidral u Vigarju Ġenerali, fil-15 ta' Jannar 1899, Mons. Gaffiero ġie kkonsagrat Isqof. Hu miet fil-lejl tat-8 ta' Diċembru 1906. (Mangion, F., "F'Għeluq il-185 sena mit-twelid tal-Isqof Salvatore Gaffiero (1828-1906): Ragħaj Spiritwali f'Ħal Għargħur u Isqof Maħbub għall-Ġenerożità tiegħu," f'*Soċjetà Filarmonika San Bartilmew*, Għargħur, Festa Titularu 2013, p. 119-122)

[67] Arkivju *Mater Dei*, Kurja Arċiveskovili ta' Malta, *Catalogus Ordinationum in Hac Diocesi Ecclesiam Meliten. Regente Exc. Mo. Ac. Rev.ma Domino Mauro Caruana O.S.B.* (1915-1943), p. 17.

[68] Ibid., p. 21.

[69] Ibid., p. 24.

[70] Ibid., p. 27. Xieraq jingħad ukoll li fost dawk li ġew ordnati saċerdoti dakinhar, flimkien ma' Dun Salv Pavia, kien hemm Dun Ġużepp Gonzi, imwieled Ħal Tarxien fit-18 ta' Settembru 1895 u li fid-19 ta' Settembru 1948 huwa sar Kanonku tal-Kolleġġjata tal-Isla u aktar tard, fl-1951, segretarju tal-istess Kapitlu; Dun Goffred Lubrano, imwieled l-Isla fl-4 ta' Awwissu 1894 u li fit-30 ta' Awwissu 1930 huwa sar Kanonku tal-Kolleġġjata tal-Isla u sena wara Kantur fi ħdan l-istess Kapitlu, Primiċerju fl-1947 u aktar tard Monsinjur fl-1975; u Dun Pietru Pawl Saydon, imwieled iż-Żurrieq fl-24 ta' Lulju 1895 u li, mhux biss kien studjuż kbir tal-ilsien Malti, tal-ilsna Semitiċi u tal-Bibbja, imma fuq kollox jibqa' magħruf l-iktar għall-kontribut kbir li ta lill-ilsien Malti meta qaleb waħdu l-kotba kollha tal-Bibbja mill-ilsna oriġinali għall-Malti.

[71] L-ewwel Kappillan tal-Kalkara, Dun Ġużepp Ciangura, inħatar Kanonku tal-Katidral nhar il-5 ta' Frar 1925 u kien inħatar ukoll ko-adjutur ta' Mons. Franġisk Magri. Il-Kappillan il-ġdid tal-Kalkara kien Dun Eleazzaro Balzan, li fil-5 ta' Lulju 1925 kien diġà preżenti fil-parroċċa jaqdi dmirijietu ta' Kappillan. Għaldaqstant, Dun Salv Pavia dam madwar erba' xhur iservi fil-Kalkara. (Ħajr lis-Sur Duncan Brincat għal dan it-tagħrif)

[72] Dun Salv Pavia dam Ħal Kirkop madwar tliet snin. Dun Ġużepp Barbara, li kien ilu Kappillan ta' Ħal Kirkop sa mill-1876, temm dan il-parrokat twil meta miet fis-17 ta' Jannar 1932. B'hekk sar l-uniku Kappillan li mexxa l-Parroċċa ta' Ħal Kirkop għal 56 sena. Fl-aħħar ta' ħajtu, Dun Ġużepp kien tilef d-dawl u saħansitra anqas baqa' jqaddes. Għaldaqstant, ingħatatlu l-għajnuna ta' tliet Vigarji. Dawn kienu Dun Salv Pavia (1926-1929), Dun Manwel Brincat (1929-1931) u Dun Franġisk Xuereb li mal-mewt ta' Barbara nħatar suċċessur tiegħu. (Vella, H. C. R. V., "Ismijiet it-Toroq ta' Ħal Kircop," f'Ħal Kirkop u l-Inħawi ta' Madwaru, Vol. 2, Kunsill Lokali Kirkop, 2008, p. 237-240)

[73] Zammit Mangion, J., *L-Istorja tal-Edukazzjoni f'Malta*, PIN, 2000, p. 68 u *Leħen is-Sewwa*, 30 ta' Jannar 1936, p. 4.

[74] *Ix-Xemx*, 27 ta' Lulju 1929, p. 2.

[75] *Leħen is-Sewwa*, 3 ta' Awwissu 1939, p. 10.

[76] F'Awwissu 1934, Mons. Mawru Caruana OSB, Arċisqof-Isqof ta' Malta, ta b'xejn lill-knisja ta' Ħal Luqa tliet tomniet raba' tal-Kurja li kien hemm maġenb iċ-ċimiterju biex dan l-iskop ikun jista' jintlaħaq. (Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta, 1975, p. 284)

[77] Filwaqt li l-paviment tal-knisja tqiegħed fis-snin 1939-40, iċ-ċimiterju tbierek minn Mons. Pawlu Galea, Vigarju Ġenerali, nhar il-Ħadd, 5 ta' Marzu 1939, kważi tliet snin wara l-mewt tal-Kappillan Pavia.

[78] Il-Kappillan Dun Anton Vella (1903-1920) kien ta bidu għat-tiġdid fit-tagħlim tal-katekiżmu tat-tfal ta' Ħal Luqa. (Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta, 1975, p. 265)

[79] Micallef, Ġ., Ħal Luqa Niesha u Ġrajjietna, Malta, 1975, p. 283.

[80] Ħalla jibku t-telfa tiegħu lil ommu Klemenzja u lil żewġ ħutu bniet, Anna u Marija Carmela, it-tnejn akbar minnu. (*Leħen is-Sewwa*, 30 ta' Jannar 1936, p. 4) Xieraq hawn jitniżżel ukoll li Dun Salv kien l-iżgħar fost l-aħwa u qablu kien hemm ħuh ieħor, Nikol, li kien miet ta' 14-il xahar.

[81] *Liber Defunctorum*, Parroċċa Luqa, Vol V, p. 190.